

TURKISTON O'LKASIDA SOVET HOKIMIYATI BOSHQARUV TIZIMINING O'RNATILISHI

*O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim, fan va
innovatsiyalar vazirligi Andijon viloyat boshqarmasi
Andijon shahar 5-son texnikumi "Ijtimoiy-gumanitar
fanlar" kafedrası tarix fani o'qituvchisi
Uzoqova Umida Saitkamolovna*

Annotatsiya: Turkiston o'lkasi hududlari bir necha asrlar davomida turli mustamlakachi davlatlar va mahalliy hukmdorlar nazoratida bo'lib kelgan. XIX asr oxirlariga kelib, Rossiya imperiyasi Markaziy Osiyo hududlarini zabt etib, Turkistonni o'z boshqaruv tizimiga bo'ysundirdi. Shu davrdan boshlab, Turkiston xalqining iqtisodiy, siyosiy va madaniy hayotida tub o'zgarishlar ro'y berdi. O'lkada rus mustamlakachiligi ta'sirida mahalliy boshqaruv tizimi o'zgartirildi, biroq xalqining noroziligi, ijtimoiy tengsizlik va zulum davom etdi.

Kalit so'zlar: Turkiston, sovet hokimiyati, boshqaruv tizimi, mustamlakachilik, bolsheviklar, mahalliy aholi, islohotlar, millatlar siyosati, basmachilik harakati, markazlashtirish.

XX asr boshida Rossiyada yuzaga kelgan siyosiy inqiroz natijasida 1917-yil fevral oyida Romanovlar sulolasining ag'darilishi, fevral inqilobi sodir bo'ldi va yangi muvaqqat hukumat tashkil topdi. Muvaqqat hukumatning siyosiy va ijtimoiy sohadagi islohotlari mahalliy aholining talablariga javob bera olmadi. Oqibatda 1917-yil oktabr oyida bolsheviklar boshchiligida yangi – Sovet hokimiyati vujudga keldi va butun Rossiyada, shu jumladan Turkiston o'lkasida ham sovet boshqaruv tizimini o'rnatish harakatlari boshlandi. Turkiston o'lkasida sovet hokimiyati o'rnatilishi oson kechmadi. Boshida aholining aksariyati yangi hukumatga ishonch bildirgan bo'lsa-da, Sovetlarning ayrim siyosiy va iqtisodiy qarorlari, bu hududda salbiy munosabat uyg'otdi. O'lkada Sovet hokimiyatining mustahkamlash jarayonida bolsheviklarning asosiy diqqat-e'tibori koloniya sifatida hisoblangan Turkistondagi boyliklarni o'zlashtirish, mustamlakachilik siyosatini saqlab qolishda namoyon bo'ldi. 1917-yilning noyabr oyida Turkiston o'lkasining markazi hisoblangan Toshkentda Sovetlar hokimiyati askariy kuch bilan o'rnatildi. Natijada, yuqori lavozimlarda rus vakillari va bolsheviklar faoliyat yurita boshladilar. Sovet hokimiyati o'rnatilishining dastlabki bosqichlarida mahalliy aholining manfaatlari ko'proq mensilmay qoldi. Ko'plab ijtimoiy, siyosiy va iqtisodiy islohotlar asosan Moskva va Petrograddan yuborilgan ko'rsatmalarga binoan amalga oshirildi. Bolsheviklar hukmronligi o'rnatilishi bilan mahalliy hokimiyat organlari, xususan, mahalliy idora va tashkilotlar tarqatib

yuborildi, ularning o'rniga Sovetlar tuzildi. Bu sovetlar asosan ishchilar, kambag'al dehqonlar va harbiy kishilardan iborat bo'lgan. O'lkadagi o'zbek, qozoq, turkman, qoraqalpoq va boshqa millat vakillari esa dastlab, yangi tizimda yetarli darajada ishtirok eta olmagan [1].

Sovet hokimiyati boshqaruv tizimining eng muhim jihatlaridan biri markazlashtirilgan boshqaruv tuzilmasining yaratilishi bo'ldi. Butun hududda yagona tashkiliy va siyosiy rahbarlik, markaziy hokimiyat tomonidan belgilangan yo'l-yo'riqlar asosida amalga oshirildi. Turkiston o'lkasida birinchi navbatda, vaqtincha Turkiston Xalq Komissarlari Soveti (Turkkomissiya) tashkil qilindi. Bu sovet Markaziy Osiyo hududida barcha siyosiy va iqtisodiy harakatlarni muvofiqlashtirish vazifasini bajardi. Siyosiy boshqaruv bilan bir qatorda, iqtisodiy sohada ham tub o'zgarishlar yuz berdi. Zaminlarning milliyashtirilishi, yirik zamindorlarning mulkchilik huquqlarining tugatilishi, sanoat ob'ektlarining davlat egaligiga o'tkazilishi va boshqa islohotlar boshlab yuborildi. Biroq bu islohotlar har doim ham o'z natijasini bermas edi. Xalqning turmushi, ommaviy ishsizlik, oziq-ovqat tanqisligi, mustamlakachilik siyosatining davom ettirilishi natijasida ko'plab noroziliklar, qo'zg'olonlar va harakatlar yuzaga chiqdi. 1918-yil yozida Turkiston o'lkasida turli xil siyosiy va ijtimoiy guruhlarining qarshiligi ortib bordi. Ularning ichida jadidlar harakati, islomiy tashkilotlar, mustaqil davlat yaratish niyatida bo'lgan milliy harakatlar yetakchilik qildi. Chunonchi, Qo'qon Muxtoriyati, Buxoro, Xiva Xonliklari mustaqil hayot tarzini tiklashga harakat qildilar. Ammo sovetlarning harbiy kuchi va siyosiy targ'iboti yordamida ushbu harakatlar bostirildi va Turkiston sovet tizimiga butkul singdirildi. Boshqaruv tizimidagi o'zgarish jarayonlari Murakkab siyosiy sharoitda amalga oshdi. Sovet hokimiyati tomonidan ilgari surilgan millatlar siyosati, ya'ni har bir millatga o'z taraqqiyoti, madaniyatini rivojlantirish imkoniyatini berilishi haqidagi g'oya amalda to'liq amalga oshirilmadi. Shunga qaramasdan, bosqichma-bosqich ravishda mahalliy milliy kadrlarning davlat boshqaruv tizimida ishtiroki ortib borildi. Sovetlar davrida yangi mahalliy yetakchilar – komissarlar, raislar va boshqa lavozim egalari tayinlandi [2].

Bu o'zgarishlar natijasida Turkiston o'lkasida siyosiy va ma'muriy markazlashuv kuchaydi. Boshqaruv organlari – mahalliy Sovetlar, ijroiya qo'mitalar va partiya komitetlari tashkil qilindi. Ular orqali barcha sohalar qattiq nazorat ostiga olindi, ishlab chiqarish va iqtisodiy jarayonlar rejalashtirildi, fuqarolar siyosiy va huquqiy jihatdan bir tizimga bo'ysundirilgan holda boshqarildi. Sovet boshqaruv tizimining keng joriy qilinishi xalq hayotining barcha jabhalariga o'z ta'sirini ko'rsatdi. Xususan, ta'lim, sog'liqni saqlash, madaniyat va boshqa sohalarida tub o'zgarishlar sodir bo'ldi. Maorif sohasida savodxonlikni oshirish uchun maktablar, kutubxonalar, dorilfununlar va kasb-hunar o'quv yurtlari faoliyati kengaytirildi. Ko'plab jurnal va gazeta nashr etila boshlandi. Sog'liqni saqlash tizimi ham davlat nazoratiga olinib, bepul tibbiy xizmat

ko'rsatilishi yo'lga qo'yildi. Madaniyat sohasida eski urf-odatlar, an'anaviy hayot tarziga qarshi faolatlilik olib borildi. Din, milliy an'analar va qadriyatlarga qarshi kurash kuchaydi. Sovetlarning talabi bilan eski maktab va madrasalar yopildi, talim jarayoni yangi dasturlar asosida olib borila boshlandi. Ruhsat etilmagan siyosiy tashkilotlar, diniy guruhlar faoliyati taqiqlab qo'yildi. Bular natijasida, mahalliy xalqning o'ziga xos milliy an'anaviy hayoti o'zgarib, ijtimoiy va madaniy yashash tarzida ham yangi sovet qadriyatlari shakllandi [3].

Boshqaruv tizimida yuz bergan ijtimoiy va iqtisodiy o'zgarishlar, ba'zi hollarda, xalq orasida norozilik va qarshilikka sabab bo'ldi. XX asr boshidagi eng muhim voqealardan biri – Basmachilik harakati bo'ldi. Bu harakat asosan mustamlakachilik siyosatiga, sovetlarning zo'ravonlik harakatlari, mahalliy qadriyatlarning tahqirlanishiga qarshi chiqqan xalq harakati edi. Basmachilar harakati o'zining mustahkam tayanchi va shijoati bilan, bir necha yil davomida hukumat harbiy qismlari bilan kurashdi. Oqibatda, mahalliy xalqning qattiq bostirilishi, harbiy kuch ishlatilishi yordamida bu harakatlar bostirildi. Bu voqealar Turkiston o'lkasida sovet tizimi o'rnatilishidagi murakkab va qarama-qarshi jarayonlaridan dalolat beradi. Sovetlarning ijtimoiy siyosati, jamiyatni tubdan o'zgartirishga qaratilgan edi. Erkin savdo, xususiy mulkchilik, diniy va milliy erkinliklar butunlay yo'qolib bordi. Ularning o'rniga, ijtimoiy himoya, umumiy mulkchilik va kollektiv xo'jaliklar tashkil etildi. Xalq ko'proq hamkorlikda, rejalashtirilgan ishlab chiqarish asosida hayot kechira boshladi. Bu esa, ayrim guruhlarining manfaatlariga zid kelib, ularning hayot sharoitini yomonlashtirdi. Shu sababli, sovet boshqaruv tizimiga qarshi qarshilik kuchayib, fuqarolik ixtiloflari va noroziliklar yuzaga chiqdi [4].

Boshqaruv tizimidagi o'zgarishlarga qaramay, sovet davri Markaziy Osiyoda yangi siyosiy va iqtisodiy tizim barpo bo'lishiga sabab bo'ldi. Ma'muriy-hududiy chegaralarning qayta ko'rib chiqilishi, yangi respublikalar – O'zbekiston, Qozog'iston, Turkmaniston, Tojikiston va Qirg'izistonning tashkil topishi, mahalliy milliy davlatchiligi shakllanish jarayonini boshladi. Bu yangi respublikalar, Sovet Ittifoqi tarkibida, sotsialistik taraqqiyot yo'lidan borishlari lozim edi. Markaziy boshqaruvning ko'rsatmalari asosida barcha davlat muassasalari, xo'jalik, madaniyat va boshqa tizimlar faoliyat yuritdi.

Xulosa: Xulosa qilib aytganda, Turkiston o'lkasida sovet hokimiyati boshqaruv tiziminig o'rnatilishi uzoq, murakkab va ko'p qirrali jarayon bo'lib, mustamlakachilikdan mustaqillikka, an'anaviy hayotdan zamonaviy boshqaruv tizimiga o'tish bosqichini ifodalaydi. Shu voqealar sababli, O'zbekiston va boshqa Markaziy Osiyo davlatlari bugun o'z taraqqiyot yo'lini tanlash va zamonaviy jamiyat qurishda sovet tajribasidan ma'lum saboqlar oldi. Sovet boshqaruv tiziminig tarixiy ahamiyati va bugungi kundagi o'rnini, uning ijobiy va salbiy jihatlari haqida munozaralar hanuz davom etmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Alimova, D. (2018). “Turkiston o‘lkasida Sovet hokimiyatining o‘rnatilishi va o‘ziga xos jihatlari.” Tarixiy meros, 4(6), 102-110.
2. Islomov, Z. (2019). “Sovet boshqaruv tizimi va uning Turkiston xalqlariga ta’siri.” Zamonaviy tadqiqotlar, 13(2), 75-83.
3. Karimov, M. (2020). “Turkiston va sovet hokimiyati islohotlari: nazariya va amaliyot.” O‘zbekiston tarixi, 8(3), 67-72.
4. Matmurodova, X. (2021). “Boshqaruv tizimidagi o‘zgarishlar va ijtimoiy muammolar.” Yangi O‘zbekiston, 5(1), 42-50.
5. Mirzayeva, S. (2017). “Sovet davrida Turkistonda davlat boshqaruvi.” Tarix fanlari, 7(2), 29-37.
6. Nazarov, Q. (2022). “Turkistonda sovet hokimiyati o‘rnatilishining ijtimoiy-siyosiy oqibatlari.” Ijtimoiy fanlar, 10(4), 112-119.
7. Nosirov, B. (2017). “Boshqaruv islohotlari va mahalliy organlar faoliyati.” Tarixiy izlanishlar, 3(3), 55-61.